

Minurə Hacı qızı KƏRİMOVA, i.f.d.**Xalidə Rəşid qızı CƏFƏROVA**
Azərbaycan Texnologiya Universitetinin magistrantı**Xəyalə Aytəkin qızı ƏLİYEVƏ**
Azərbaycan Texnologiya Universitetinin magistrantı
E-mail: mina34mk@mail.ru

REGIONLARDA KİÇİK VƏ ORTA SAHİBKARLIĞIN İNKİŞAFININ MƏŞĞULLUQ SƏVİYYƏSİNİN YÜKSƏLDİLMƏSİNDƏ ROLU

Xülasə

Digər postsosialist ölkələri kimi Azərbaycan Respublikası da iqtisadi islahatlar həyata keçirərək müasir bazar iqtisadiyyatı sisteminə daxil olmuşdur. Bununla əlaqədar olaraq iqtisadiyyatın liberallaşdırılması, mülkiyyətin özəlləşdirilməsi, kiçik və orta biznesin inkişafı, bazar infrastrukturunun formalaşdırılması, rəqabətin dəstəklənməsi və inkişafı, daxili və xarici bazarın tələbatına müvafiq məhsul istehsalının inkişafı istiqamətində, iqtisadiyyatın strukturunun qurulması sahəsində xeyli işlər görülmüş və görülməkdədir.

Azərbaycan Respublikasında səmərəli milli iqtisadiyyatın yaradılması ölkədə sahibkarlıq sektorunun inkişafını tələb edir. Bu sektor daxili bazarı keyfiyyətli məhsul və xidmətlərlə təmin edir, respublikanın ixracat potensialını artırır, əhalinin məşğulluq səviyyəsini yüksəldir, dövlət büdcəsinin formalaşmasında mühüm yer tutur, milli iqtisadiyyatda rəqabəti gücləndirməklə onun səmərəliliyinə təsir göstərir.

Açar sözlər: kiçik, orta sahibkarlıq, maliyyə, kapital, region, mənfəət.

UOT: 332**JEL: R00**

Giriş

Cəmiyyətin iqtisadi fəallığı onun inkişaf istiqamətini müəyyən edən ən vacib amillərdən biridir. Buna görə də, hər bir cəmiyyət iqtisadi sistemin səmərəliliyi, iqtisadi fəallığa nail olmaq üçün müxtəlif xarakterli qərarlar qəbul etmiş, çoxsahəli və bir-birindən fərqli fəaliyyətlərlə məşğul olmuşlar. Cəmiyyətin inkişafına iqtisadi tərəfdən müsbət təsir göstərən fəaliyyət sahələrindən biri və ən əsası sahibkarlıq fəaliyyətidir.

Sahibkarlıq fəaliyyətinin hüquqi anlayışı 1992-ci il 15 dekabr tarixli "Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında Qanunda" göstərilmişdir. Həmin qanunda qeyd edilmişdir ki, "Sahibkarlıq-fiziki şəxslərin, onların birliklərinin, hüquqi şəxslərin şəxsi gəlir və ya mənfəət əldə olunması məqsədilə, yaxud da başqa fiziki və ya hüquqi şəxslərin adından qanunvericiliklə qadağan edilməyən təsərrüfat fəaliyyətinin bütün növləri, o cümlədən xidmətlər göstərilməsi, məhsul satışı və istehsalı formasında həyata keçirdikləri sərbəst təşəbbüs-karlıq fəaliyyətidir".

Sahibkarlıq insan fəaliyyətinin formalarından

biridir, onun aktivliyinin təzahürüdür, müəyyən bir davranışdır. Hər hansı bir sahibkarlıq fəaliyyəti iqtisadi fəaliyyətdir və istehsal, bölgü, mübadilə və istehlak da daxil olmaqla maddi və mənəvi nemətlər yaradılması prosesidir. Bu prosesdə mübadilə mərhələsinin rolu xüsusi əhəmiyyət kəsb edir və bazar iqtisadiyyatında onun rolu əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır. Mübadilənin məqsədi istehsalçıların və istehlakçıların fəaliyyətini həm əlaqələndirmək, həm də stimullaşdırmaqdır.

Əsas mətn

Sahibkarlıq fəaliyyəti iqtisadi təsərrüfat fəaliyyəti olaraq sahibkarlıq riskləri, idarəetməyə yeni yanaşmalar, innovativlik, elmi nailiyyətlərin istifadəsi, dinamik qeyri-müəyyənlik ilə bağlı olan və həmişə sistemli mənfəət əldə etməyə yönəldilir.

Sahibkarlıq iqtisadi fəaliyyətin istiqamətlərindən biridir və onun xüsusiyyətlərindən biri mənfəətdir, lakin on minlərlə təsərrüfat subyekti mənfəət üçün deyil, sosial problemləri həll etmək üçün yaradılır və fəaliyyət göstərir.

Sahibkarlıq obyektini kimi əmtəələr istehsalı, onların satışı və ya göstərilən xidmətlər formasında həyata keçirilən iqtisadi fəaliyyət başa düşülür.

Sahibkarlıq fəaliyyətinin mühitini qeyd etdikdə onun iqtisadi sərbəstlik dərəcəsi, sahibkarlar ordusunun mövcudluğu, iqtisadi əlaqələrin bazar tiplərinin çoxluğu, sahibkarlıq kapitalının formalaşmasının və zəruri ehtiyatların istifadəsinin mümkünliyünü birləşdirən ictimai-iqtisadi şəraitdir.

Azərbaycan Respublikasının "Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında qanun"unda göstərilmişdir: "Sahibkarlıq fəaliyyətinin və mülkiyyətçi ilə münasibətlərin xarakterindən asılı olaraq sahibkarlıq fəaliyyəti ilə həm mülkiyyətçinin özü, həm də onun müəyyən etdiyi səlahiyyətlər daxilində təsərrüfatın başçısı hüququ əsasında mülkiyyətçinin əmlakını idarə edən subyekt məşğul ola bilər" [2].

Dövlət müəssisələri xüsusi bölmənin öz kapitalını yönəltmək istəmədiyi və ya yönəldə bilmədiyi sahələrdə sahibkarlıq fəaliyyəti həyata keçirirlər.

Fərdi (ailə) müəssisə vətəndaş mülkiyyətində və ya onun ailə üzvlərinin ümumi pay mülkiyyətində olan müəssisədir. Mülkiyyətçi müəssisənin öhdəliklərinə öz əmlakı ilə qanunvericilikdə nəzərdə tutulan qaydada məsuliyyət daşıyır. Fərdi müəssisənin bir neçə üstünlükləri vardır. Məsələn, işə başlamaq və onun fəaliyyətinə son qoymaq asandır. Burada sahibkar heç kəslə məsləhətləşmək, heç kəsdən icazə almaq (dövlətdən başqa) məcburiyyətində deyil. Ancaq dövlətdən lisenziya (icazə) alıb işə başlayır, gəlirlərini heç kəslə bölüşmür, buna görə də, sahibkar işin nəticəsinə son dərəcə maraqlıdır. Öz müəssisəsinə öz gələcək nəslinə miras kimi saxlaya bilər, iş vaxtını sərbəst təyin edə bilər və s.

Sahibkarlıq fəaliyyəti öz miqyasına görə kiçik, orta və iri sahibkarlığa bölünür. Hər bir bazar iqtisadiyyatı ölkəsində dövlət müxtəlif imtiyazlar və güzəştlər sistemi tətbiq edir. Bu imtiyazlar və güzəştlər sistemi əhalini xüsusilə də maddi imkanları məhdud olan hissəsinin sahibkarlıq fəaliyyətinə cəlb olunmasına stimül yaratmaq məqsədi daşıyır. İşsizliyin və yoxsuluğun aradan qaldırılması, özünəməşğulluq fəaliyyətinin təşkili üçün əsas konsepsiyalardan biri kimi dəyərləndirilir.

Regionda və dünyada iqtisadi sahədə gedən proseslər kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin sahibkarlıq subyektləri ilə kooperasiyasının dərinləşdirilməsini və dövlət dəstəyinin artırılmasını bir

daha önə çəkir. Belə ki, iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi məqsədilə kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin potensialının tam gerçəkləşdirilməsi üçün bu sahədə bir sıra dəyişikliklərin edilməsi zərurəti vardır. Qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi istiqamətində müəyyən qədər irəliləyişlər olsa da, hələ də bəzi təkmilləşdirmələr edilməlidir. Belə ki, özəl kredit bürosu, daşınar əmlakın yüklülüyü reyestri və təminatlı əqdlərin tənzimlənməsi kimi məsələlər üzrə qanunvericilik bazası təkmilləşdirilməlidir. Azərbaycanda kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı kifayət qədər ciddi məsələdir. Bunun üçün makroiqtisadi siyasətdən başlayaraq, Azərbaycan vətəndaşlarının, xüsusilə də sahibkarların və əlaqəli dövlət məmurlarının məsələyə baxış tərzinə qədər bir çox işləri özündə ehtiva edən və aydın hədəflərə istiqamətlənmiş tədbirlərin həyata keçirilməsi tələb olunur. Buna görə də, kiçik və orta sahibkarlığın inkişafına dəstək verən institusional dəyişikliklərin həyata keçirilməsi və onların inkişafı üçün əlverişli şəraitin yaradılması strateji əhəmiyyət kəsb edir.

İqtisadiyyatda rəqabət mühitinin daha da gücləndirilməsi iqtisadi effektivliyin əsas amilə çevrilməsinə şərait yaradacaqdır ki, bu da bəzi iş və xidmətlərin iri sahibkarlardan kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinə ötürülməsini labüd edəcəkdir.

Kiçik və orta müəssisələrdə mütəmadi olaraq, sahibkarlar ilk bazara addım atdığı zaman biznesin kiçik formasının tərəqqisinə öz töhfəsini vermiş olur. Nəticədə belə müəssisələrin bazar mühitində var olması ən azından müəssisələrarası rəqabətin daha da inkişaf etməyinə gətirib çıxarır və yaxud tərsinə kiçik biznesdə rəqabət yoxdursa, sahibkarların bazara daxil olması mürəkkəb olur. Dünyanın qloballaşan iqtisadiyyatında sahibkarlıq fəaliyyətinin tərəqqisi əhalinin yaşayış səviyyəsinin yüksəlməsinin, onun maddi rifahının yaxşılaşmasının mühüm amillərindən biri sayılır.

Kiçik və orta sahibkarlığın təşkilati-idarəetmə sistemi iri sahibkarlar ilə müqayisədə xeyli fərqlənir. Beləliklə, kiçik və orta sahibkarlığın təşkili prinsiplərinə daxil edilir: azad seçim, səmərəlilik, iqtisadi müstəqillik, qanunauyğunluq, öz xərcini ödəmək, özünə nəzarət, özünüidarəetmə, rəqabətə davamlılığın təmin edilməsi, ixtisaslaşma, kooperasiya və inteqrasiya olunma [3].

Sahibkarlığın inkişaf problemlərinin həlli yollarının araşdırılması aktual olduğu qədər də çoxcəhətli elmi baxımdan yeni təfəkkür və dünya təcrübəsinin dərinəndən öyrənilməsinə tələb edən

kompleks bir işdir. Sahibkarlıq fəaliyyətinin əmələ gəlməsi və inkişafı, bu istiqamətdə xidmət göstərmək istəyən hər bir şəxs, yaxud sahibkarın bu fəaliyyət növü ilə bağlı biznes ideyasının, başlanğıc kapitalının, göstərilən sahibkarlıq fəaliyyətinin hansı formada olmasına uyğun olaraq istehsal avadanlığının və texnologiyasının, istifadə olunan xammal və materialının, eləcə də, buna uyğun kadr ehtiyatının mövcud olmasını tələb edir. Sahibkarlıq düşüncəsinin yaranması və inkişaf etdirilməsinə ölkədə fəaliyyətini davam etdirən məhləmə bazarlarının quruluşu, həcmi, əlavə olaraq, istehsal olunan əmtəə və göstərilən xidmətlərə olan tələbin və həmin tələblərin effektiv qarşılana bilmə səviyyəsi, bazarlarda mövcud olan potensial müştərilərin alıcılıq qabiliyyəti, habelə, elmi yeniliklərin və texnologiyanın yeni nailiyyətləri müsbət mənada təsir göstərir. Sahibkar həmin amilləri diqqətə alır, bir sıra təhlillər aparandan sonra mümkün sayılan maliyyə resurslarını analiz edir və nəticə olaraq, öz sahibkarlıq fəaliyyəti üçün konkret növü seçir.

Kiçik və orta müəssisə sahibkarları fəaliyyətə başlarkən bəzi problemlərlə üzləşirlər. Bu problemlər arasında təcrübənin azlığı, inzibati idarəetmə prosesində çətinlik, daxilində olduqları bazar haqqında tam dolğun məlumatla malik olmaq məsələləri ilə bərabər ən önəmlisi, onların maliyyə ehtiyatlarına asanlıqla yetişə bilməməsidir. Sahibkarlığın maliyyə çətinliklərini bir neçə amil təsnifatlaşdırır:

Kiçik və orta müəssisələrdə mütəmadi olaraq, sahibkarlar ilk bazara addım atdığı zaman biznesin kiçik fomasının tərəqqisinə öz töhfəsini vermiş olur. Nəticədə belə müəssisələrin bazar mühitində var olması ən azından müəssisələrarası rəqabətin daha da inkişaf etməsinə gətirib çıxarır və yaxud tərsinə kiçik biznesdə rəqabət yoxdursa, sahibkarların bazara daxil olması mürəkkəb olur. Dünyanın qloballaşan iqtisadiyyatında sahibkarlıq fəaliyyətinin tərəqqisi əhalinin yaşayış səviyyəsinin yüksəlməsinin, onun maddi rifahının yaxşılaşmasının mühüm amillərindən biri sayılır.

Özəl sektorun bir sahəsi kimi sahibkarlığın inkişafının stimullaşdırılmasının müxtəlif vasitələri var. Bunların sırasında əlverişli vergi siyasətinin yürüdülməsini, bank-kredit siyasətini, maliyyə mənbələrinin formalaşdırılmasını, dövlət yardımı sisteminin təşəkkülünü, qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsini, özəlləşdirilmənin səmərəli aparılmasını, infrastruktur problemlərinin həllini

və s. göstərmək olar. Dövlət sahibkarlığın inkişafı üçün hər şeydən əvvəl əlverişli investisiya mühiti formalaşdırılmalıdır. Müsbət haldır ki, dövlət büdcəsinin hesabına maliyyələşdirilən İqtisadiyyat Nazirliyi nəzdində yaradılan Sahibkarlığın İnkişaf Fondu vasitəsi ilə hər il sahibkarların layihələrinə güzəştli şərtlərlə kredit ayrılır ki, bu da sahibkarlığa dövlət dəstəyinin ən səmərəli formalarından biridir.

Banklar kredit verərkən əsas tələblərdən biri, kredit alan şəxsin maliyyə durumudur. Borcalanın dəyişməz maliyyə durumunun olması və yaxud alınmış kredit ödənişini təmin etmək üçün müəyyən qədər likvid aktivlərə sahib olması əsas meyarlardan biridir. Sevris sahəsində işləyən sahibkarlar bu məsələ ilə bağlı tez-tez bir sıra çətinliklərə rast gəlirlər ki, bunun nəticəsində onların maliyyə mənbələrinə çatmalarında problem yaranır. Banklar tərəfindən borc məbləğlərinin təmin edilməsi kredit verilməsinin vacib şərtləri əsasında təşkil edilir. Bu şərtlərə aşağıdakılar aiddir: müddətililik, qeyri bərabərlik, təminat, haqqın geri ödənilməsi şərtləri. Tələb edilən bu şərtlər banka kredit əldə etmək məqsədilə müraciət edən şəxslərə maddi vəziyyətindən, sosial mövqeyindən, yaşından, ailə durumundan və s. asılı olaraq aid edilir. Servis sahəsində işləyən sahibkarların kredit alması anında, həmin insanların maddi durumunun problem yaşatması ilə bərabər, eyni zamanda, biznesdə, təcrübə qıtlığının olmaları da onlara kreditin təmin edilməsinə təsir edən meyarlardandır. Bundan başqa servis sahəsində işləyən sahibkarlarda müəyyən problemlərin olması kredit ödəniş şərtlərinə təsir edir ki, bu kreditin riskliliyini çoxaldır. Bu vaxt banklar tərəfindən kreditləşmə şərtlərində və faiz tariflərində belə borc alanlara qarşı daha ciddi tələblər qoyulur[5].

Maliyyə resurslarının dövlət tərəfindən təmin olunması zamanı xüsusilə, dövlətə aid banklar və təşkilatlar tərəfindən aşağı faizlə uzunmüddətli dövr üçün pul vəsaitlərinin verilməsi nəzərdə tutulur. Sahibkarların gəlir qazanarkən bu və yaxud başqa səviyyədə əldə etdiyi gəlirin rəsmiləşdirilməsinin olmaması, dövlətə vergidən yayınma halı kimi də əks oluna bilər ki, belə vəziyyət də sahibkarlıq işləri ilə biznes qurmaq istəyənlərin maliyyələşdirilməsi məsələsində problem yaradan situasiyalardan biri kimi qiymətləndirilir. Maliyyə təminatının dövlət tərəfindən təqdim olunması xüsusilə, rəsmi sənədlərin doğruluğundan müraciətlərin və onlarla bağlı durumların ölkə və

cəmiyyət üçün səmərəsi ilə sıx əlaqədardır. Maliyyə ehtiyatlarının banklar və o biri kredit qurumları tərəfindən təmin olunması özü əsas prosesdir. Nəticədə, kredit qurumları onu təmin edərək əsasən bir sıra amilləri vacib hesab edirlər. Bu ünsürlər arasında maliyyələşdirilən obyektiv fəaliyyət vaxtı obyektin işlədən şəxsin yaşı, iş praktikası, o cümlədən müəssisənin mənfəət gətirmə qabiliyyətinin olması və digər ünsürlər təməl şərtlərdən biri hesab edilir [8].

Bu meyarlardan müəyyən biri bankın və başqa kredit qurumunun prinsiplərinə uyğun gəlməzsə, onlar daha güclü zəmanətlər və zəminlər tələb edir. Kredit təşkilatı üçün birinci halda müştərilərin mötəbərliyi, ikinci halda isə ona etibarlı zəmin duran şəxsin olması şərtidir.

Kiçik və orta sahibkarlığın təşkilati-idarəetmə sistemi iri sahibkarlar ilə müqayisədə xeyli fərqlənir. Beləliklə, kiçik və orta sahibkarlığın təşkilati prinsiplərinə daxil edilir: azad seçim, səmərəlilik, iqtisadi müstəqillik, qanunauyğunluq, öz xərcini ödəmək, özünə nəzarət, özünü idarə etmə, rəqabətə davamlılığın təmin edilməsi, ixtisaslaşma, kooperasiya və inteqrasiya olunma.

Sahibkarlıq müəssisələrində maliyyə resurslarına tələbatların ödənilməsi və fondların formalaşmasının mənbəyi qismində çıxış edən ehtiyatlar, pul vəsaitləri, qiymətliyərlər, daxilolmalar və s. kimi baxılır.

Maliyyə resursları mürəkkəb iqtisadi kateqoriya, maliyyə pul vasitəsi ilə ifadə edildiyinə görə maliyyə resursları da maddi, əmək, təbii və başqa resurslardan fərqli olaraq yalnız pul formasında olan resurslar başa düşülür.

İqtisadi kateqoriya kimi maliyyə ÜDM (ümumi daxili məhsul) ilə milli gəlirin bölgüsü və təzədən bölgüsü prosesində pul fondlarının yaradılması və istifadəsi ilə bağlı yaranan iqtisadi münasibətləri ifadə edir. Maliyyə kateqoriyası bir sıra xarakterik əlamətlərə malikdir. Bu əlamətlərin ilkin və əsası maliyyə münasibətlərinin pul formasında olmasıdır. Yəni maliyyə münasibətləri cəmiyyətdə yaranan pul münasibətlərinin tərkib hissəsi kimi özünü pul vəsaitlərinin hərəkəti vasitəsilə büruzə verir.

Maliyyə münasibətlərinin digər xarakterik əlaməti onun bölgü kateqoriyasına aid olmasıdır. Bu xüsusiyyət özünü milli gəlirin bölgüsü prosesində təzahür etdirir. Belə ki, milli gəlir və yaxud da yeni yaradılan dəyərin bölgüsü maliyyə vasitəsilə həyata keçirilir və bu proses yeni tərkib

hissələrinə ayrılır. Nəticədə, bu yeni dəyərin yaradılmasında iştirak edən ayrı-ayrı vətəndaşların, müəssisə ilə təşkilatların pul gəlirləri, yığımları yaradılır. Bu da öz ifadəsini maliyyə resursları anlayışında tapır. Maliyyə resursları maliyyə münasibətlərinin mühüm xüsusiyyətlərinin konkret ifadəsi forması kimi çıxış edir. Ümumiyyətlə, maliyyə resursları ÜDM-in, milli gəlirin bölgüsü, yəni bölgüsü prosesində yaranan və təsərrüfat subyektlərinin, ayrı-ayrı vətəndaşların, dövlətin sərəncamında olan pul gəlirləri və yığımlarının və ya başqa cür deyilsə, pul vəsaitləri fondlarının məcmusudur.

ÜDM dövlət və bələdiyyə maliyyə resurslarının əsas mənbəyidir. Lakin, iqtisadi böhran və ya fəvqəladə hallar baş verdikdə dövlət və bələdiyyə maliyyə resursları mənbəyi kimi əvvəllərdə yığılmış milli sərvət çıxış edə bilər.

Müəssisənin maliyyə resursları əmələ gəlmə mənbəyi ilə mənsəyinə əsasən xüsusi və cəlb olunmuş (borc) vəsaitlərə bölünürlər. Müəssisələr ayrı-ayrı mülkiyyət ilə təşkilati-hüquqi formalarda olduqlarından onların xüsusi vəsaitlərinin əmələ gəlmə mənbələri də yüksək şəkildə fərqlənir.

Müəssisə yaradılan vaxt onun Nizamnamə kapitalına qoyulmuş pul vəsaitləri maddi və qeyri-maddi aktivlər şəklində ola bilər. Aktivlər pay formasında nizamnamə kapitalına verildikdən, onların üzərindəki əmlak hüququ təsərrüfat subyektinə keçir, bu payı verən investitorlar onların üzərindəki əmlak hüquqlarını itirir. Firma ləğv olunduqda və ya iştirakçı ortaqlığın ya da cəmiyyətin tərkibindən çıxarkən, o, müəssisənin qalıq əmlakının təkə onun payına uyğun hissəsinə iddia etməsi mümkündür. Nizamnamə kapitalı hüquqi cəhətdən müəssisənin investitorlar qarşısında məsuliyyət həddini əks etdirir.

Nizamnamə kapitalının böyüklüyü (məbləği) müəssisə dövlət qeydiyyatına alındıqda elan edilir. Onun həcmi artırılmağı (azaldılmağı) təkə qanunvericiliklə aşkar edilmiş və təsis sənədlərində göstərilən qaydalarda gerçəkləşdirilir [1].

İstehsalat investisiya olunmuş ilkin kapital istifadə edildikdə reallaşdırılan məhsulun dəyərində öz əksini tapan dəyər yaradır. Məhsul reallaşdırıldıqdan sonra o, pul formasını alır. Satışdan sonra əldə edilən məbləğ məhsul istehsalına çəkilən xərclərin ödənilməsi ilə, müəssisədə pul fondları ilə maliyyə ehtiyatlarının yaradılması üçün mənbə sayılsa da, gəlir sayılmır. Belə ki, mədəxil istifadə mərhələsində keyfiyyət yönümündən ayrı-

ayrı tərkib hissələrinə bölünür. Mədəxilin istifadə istiqamətlərindən biri amortizasiya fondunun formalaşdırılmasıdır.

Müəssisənin mənfəəti inkişaf edən müəssisənin əsas vəsait mənbəyi hesab edilir. Büdcəyə vergilər ilə başqa ödənişlər həyata keçirdikdən sonra xalis mənfəət təşkilatın sərəncamında qalmaqdadır. Mənfəətin ayrılması və ondan istifadə yollarının müəyyən olunması zamanı əsasən rəqabət şəraitinin vəziyyəti nəzərə alınmalıdır. Buna müvafiq olaraq, mənfəətdən istehsalın inkişaf fondlarına ayrımaların miqyası aşkar olunur. Həmin fondun vəsaitlərindən kapital qoyuluşlarının maliyyələşməsinə dövrüvə vəsaitlərinin artırılması, elmi-tədqiqat fəaliyyətinin təmin olunması, yəni texnologiyaların tətbiq edilməsi əməyin mütərəqqi üsullarına keçilməsi və s. məqsədlə istifadə olunur.

İstehlak fondu-işçilərin sosial ehtiyaclarının ödənilməyinin və maddi həvəsləndirmənin maliyyələşdirilməsi üçün sərf edilir. Buraya istehsal göstəriciləri ilə bağlı olmayan mükafatların verilməsi (yubiley, çoxillik əmək və s.), maddi yardımın edilməsi və s. daxildir.

Firmaların hər biri üçün təşkilati-hüquqi formasına görə onun sərəncamında qalan mənfəətin bölüşdürülməsinin qanuna uyğun mexanizmi müəyyən olunmuşdur. Hər bir firmada bölüşdürmə obyektini müəssisənin balans mənfəəti sayılır. Mənfəətin bölüşdürülməsi dedikdə, onun büdcəyə istiqamətləndirilməsi ilə müəssisədə istifadənin maddələr üzrə paylaşdırılması başa düşülür. Mənfəətin vergilər şəklində ayrı-ayrı büdcələrə daxil olmuş və başqa məcburi tədiyyələrin ödənilməsinə istiqamətlənən hissəsinin bölüşdürülməsi qanunla tənzimlənir.

Amortizasiya ayrımaları mənfəət müəssisənin xüsusi maliyyə resursları hesab edilir.

Formalaşma mənbəyinə görə maliyyə resursları xüsusi (daxili) və müxtəlif şərtlərlə (xarici) cəlb edilmiş resurslara bölünür. Xüsusi maliyyə resurslarının vacib hissəsini təşkilatın sərəncamında qalan və idarəetmə orqanı tərəfindən bölünən mənfəət təşkil edir. Ölkə iqtisadiyyatı inkişaf etdikcə, müəssisə və təşkilatların mənfəəti də durmadan artır.

Əhəmiyyətinə görə xüsusi maliyyə resurslarının tərkibində amortizasiya ayrımaları mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Amortizasiya ayrımaları əsas istehsal fondları ilə qeyri material aktivlərinin köhnəlməyinin pul ilə ifadə edilməsidir. Onlar

ikili xarakter daşıyır, bir tərəfdən məhsulun maya dəyərinə daxil edilir, digər tərəfdən isə məhsul satışından daxilolmalara aid edilir və müəssisənin hesablaşma hesabına daxil olur. Bununla da həm sadə təkrar istehsalın, həm də geniş təkrar istehsalın maliyyələşdirilməsinin daxili mənbəyi yaranır. Toplanmış amortizasiya ayrımaları amortizasiya fondunu əmələ gətirir və bu da köhnəlmiş fondların təkrar istehsalı məqsədilə istifadə edilir.

Maliyyə resurslarının cəlb olunmuş və yaxud xarici mənbəyini iki yerə - xüsusi və cəlb edilmiş resurslara bölmək olar ki, bu da yenidən bölgü qaydasında büdcə təsisatı formasında daxil olar. Bu bölgü kapitalın qoyuluşu forması ilə şərtlənməkdədir.

Sahibkar kapital-mənfəət götürmək və ya təşkilatın idarə olunmasında iştirak etmək məqsədilə digər təşkilatın nizamnamə kapitalına qoyulmuş kapital deməkdir.

Ssuda kapitalı təşkilata haqqı ödənilmək və qaytarılmaq şərti ilə bank krediti müvəqqəti istifadə üçün veksel, istiqraz və rəqəsi şəklində digər təşkilatların vəsaiti şəklində verilir.

Maliyyə bazarında toplanmış vəsaitlərə xüsusi səhm və istiqrazların, digər qiymətli kağızların satılmasından əldə olunan vəsaitlər aid edilir.

Yenidən bölgü qaydasında daxil olan vəsaitlərə risklərin başlanması üzrə sığorta ödənişləri konsernlərdən, assosiasiyalardan, baş şirkətlərdən daxil olan maliyyə resursları, digər emitentlərin qiymətli kağızları üzrə dividenlər və faizlər, büdcə subsidiyaları aiddir.

Büdcə təsisatı- həm qaytarılmaq, həm də qaytarılmamaq şərti ilə verilə bilər və bir qayda olaraq dövlət sifarişlərinin müxtəlif investisiya proqramlarının maliyyələşdirilməsinə və ya məhsulları ümumdövlət əhəmiyyəti kəsb edən təşkilatlara qısamüddətli dövlət yardımı şəklində ayrılır.

Maliyyə resursları daim hərəkətdə olur və yalnız kommersiya banklarının hesablaşma hesabında və təşkilatların kassalarına pul vəsaitlərinin qalığı kimi olur.

Kiçik və orta müəssisələrin bir çoxu məhdud məsuliyyətli cəmiyyətin təşkilatı və hüquqi formalarını qapalı səhmdar cəmiyyətin təşkilatı və hüquqi formalarından az istifadə edirlər. Hər iki halda məhdud sayda iştirakçı və müvafiq olaraq pay və ya hissə şəklində investisiya yatırımı təmin edilir. Beləliklə, hələ kiçik və orta müəssisənin formalaşması mərhələsində, başlanğıc kapitalın

aşağı olması səbəbindən, əsas və dövriyyə kapitalının formalaşması üçün özünün maliyyə resursları ilə problem yaranır.

Kiçik və orta müəssisələrin öz vəsaitlərinin olmaması özünümaliyyələşdirmə imkanlarını azaldır və maliyyə resurslarının bu mənbəyi kiçik və orta müəssisə üçün ən az risklidir. Özünü maliyyələşdirmə təsərrüfat fəaliyyətinin gedişində yaranan müəssisələrin daxili maliyyə vəsaiti hesabına həyata keçirilir. Daxili mənbələrin strukturunda əsas yeristehlakın yığılması və istifadəsi məqsədilə paylanan firmanın sərəncamında qalan mənfəətə aiddir.

Lakin xarakterik xüsusiyyət və eyni zamanda, problem odur ki, kiçik və orta müəssisələr cari mənfəətə yönəlmişdir, bir qayda olaraq mənfəətin yığılmasına yönəldilməmişdir. Bundan əlavə zərərli işləyən müəssisələrin payı çox yüksəkdir. Bir çox müəssisələrdə, o cümlədən kiçik və orta müəssisələrdə, hazırkı mərhələdə əsas vəsaitlərin əhəmiyyətli dərəcədə pisləşməsi müşahidə olunur.

Onların yenilənməsi investisiyalar hesabına mümkündür. Kiçik və orta müəssisələr öz investisiya proqramlarının əksəriyyətini maliyyələşdirmək üçün öz vəsaitlərinin kifayət qədər olmasına nail olmalıdırlar. Bu məqsədə çatmağa sürətləndirilmiş amortizasiya mexanizmi xidmət edə bilər.

Fəaliyyət miqyasının kifayət qədər olmaması, kiçik biznesə belə səhmlərin buraxılması kimi özünü maliyyələşdirmə mənbəyindən istifadə etməyə mane olur. Fond bazarı əksər kiçik və orta müəssisələrə görə əlçatmazdır. Bunun səbəbləri müəssisəni dəyişdirmək zərurəti ilə bağlı yüksək xərclərdir (təşkilati və hüquqi formanın dəyişdirilməsi). Həm mövcud, həm də yeni formalaşmış kiçik və orta müəssisələrin korporasiyalaşması zamanı müəssisənin əmlakı qiymətləndirilməlidir, aralıq hesabatların hazırlanması üçün audit

xidmətlərinin xərcləri çox vacibdir. Müəssisə nə qədər kiçik olsa, çox sayda səhmlərə yerləşdirilə bilməyəcəkləri üçün səhmlərin emissiya edilməsi ilə bağlı məlumatların və xərclərin yığılması xərcləri çox olur. Kiçik və orta müəssisələrin nümayəndələri də maliyyə hesabatlarından qaçırırlar, çünki onların fəaliyyətinin spesifikliyinə kifayət qədər yönəlmirlər.

Nəticədə, kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyət göstərdikləri sahələrin əhatə dairəsi və həcmi genişləndiriləcəkdir. Şaxələndirmə məqsədlərinə müvafiq olaraq, bütün sektorlar üzrə kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərində qadınların daha çox iştirakının təmin edilməsinə əlavə imkanlar yaradılacaqdır. Buraya, hər region daxilində ən yaxşı nümunə kimi, qadınların rəhbərlik etdiyi şirkətlərin bilavasitə stimullaşdırılması daxildir. Uğurlu qadın sahibkarlarla görüşlər və müsahibələr nəticəsində bununla bağlı məlumatlılıq səviyyəsi daha da artırılacaqdır. Bu yolla Azərbaycanın əsas işçi qüvvəsində qadınların iştirak səviyyəsinin artırılması hədəflənir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Azərbaycan sovet Ensiklopediyası. Bakı, I-X cild, 1976-1987.
2. Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsi. Bakı, "Qanun", 2004.
3. Azərbaycan Respublikasının Statistik Topplusu. Bakı, 2005.
4. AMEA-nın 2002-ci ildəki fəaliyyəti haqqında hesabat. Bakı, "Elm", 2003 səh.135.
5. Quliyev M. Həmidov N. "İnsan resurslarının idarə edilməsi". Bakı, "Nurlan", 2002.
6. Quliyev T.Y. "Əməyin sosiologiyası". Bakı.
7. "Əmək bazarı və kadr hazırlığı problemləri" elmi-praktiki konfransının materialları. Bakı, 2002.

Каримова Минура Хаджи кызы, PhD.

Джафарова Халида Рашид кызы**Алиева Хаяла Айтекин кызы**

Азербайджанский Технологический Университет

E-mail: mina34mk@mail.ru

РОЛЬ РАЗВИТИЯ МАЛОГО И СРЕДНЕГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В РЕГИОНАХ В ПОВЫШЕНИИ УРОВНЯ ЗАНЯТОСТИ.**Резюме**

Как и другие постсоциалистические страны, Азербайджанская Республика также провела экономические реформы и перешла на современную систему рыночной экономики. В связи с этим была проделана и проводится большая работа в направлении либерализации экономики, приватизации собственности, развития малого и среднего бизнеса, формирования рыночной инфраструктуры, поддержки и развития конкуренции, развития товарного производства, отвечающие потребностям внутреннего и внешнего рынков, и построение структуры экономики.

Создание эффективной национальной экономики в Азербайджанской Республике требует развития сектора предпринимательства в стране. Этот сектор обеспечивает внутренний рынок качественной продукцией и услугами, увеличивает экспортный потенциал республики, повышает уровень занятости населения, занимает важное место в формировании государственного бюджета, влияет на его эффективность, усиливая конкуренцию на национальном рынке.

Ключевые слова: малый, средний бизнес, финансы, столица, регион, прибыль.

Minura Haji gizi Karimova, PhD**Khalida Rashid gizi Jafarova****Khayala Aytakin gizi Aliyeva**

Azerbaijan Technological University

E-mail: mina34mk@mail.ru

THE ROLE OF THE DEVELOPMENT OF SMALL AND MEDIUM ENTREPRENEURSHIP IN THE REGIONS TO INCREASE OF THE LEVEL OF EMPLOYMENT**Summary**

Like other post-socialist countries, the Republic of Azerbaijan also implemented economic reforms and switched to a modern market economy system. In this regard, a lot of work has been done and is being done in the direction of economic liberalization, privatization of property, development of small and medium-sized businesses, formation of market infrastructure, support and development of competition, development of product production corresponding to the needs of the domestic and foreign markets, and construction of the structure of the economy.

Creating an effective national economy in the Republic of Azerbaijan requires the development of the entrepreneurship sector in the country. This sector provides the domestic market with quality products and services, increases the export potential of the republic, raises the employment level of the population, takes an important place in the formation of the state budget, and affects its efficiency by strengthening competition in the national economy.

Keywords: small, medium business, finance, capital, region, profit.